

بررسی دستاوردهای حقوق بین‌الملل در کنترل موشک‌های

بالستیک؛ تعامل ابرقدرت‌ها، راه‌حل پایدار

موسی عاکفی قاضیانی^۱، محمد عاکفی قاضیانی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۲/۲۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱/۲۰

نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

موشک‌های بالستیک و انواع آن از فناوری‌های مدرن به‌شمار می‌روند که بسیاری از کشورها آن‌ها را تولید می‌کنند و بسیاری دیگر از چنین فناوری برخوردار نیستند. کاربرد موشک‌های بالستیک کماکان از موضوعات بحث‌برانگیز در حوزه حقوق بین‌الملل خلع سلاح است. اگرچه بسیاری از دولت‌ها این‌گونه تسلیحات را تولید یا صادر می‌کنند، دولت‌های دیگر به همراه برخی سازمان‌های بین‌المللی این تسلیحات را نامشروع می‌دانند. به‌رحال به‌نظر نمی‌رسد که حقوق و مقررات بین‌المللی حاکم بر کاربرد این موشک‌ها به‌طور کلی قدرت الزام‌آوری داشته باشد. این حوزه متشکل از اسناد چندجانبه با ماهیت حقوق نرم، به همراه تعداد معدودی از توافقات دوجانبه است. اگرچه قطعنامه‌های شورای امنیت در مواردی قدرت الزام‌آور حقوقی ایجاد کرده است، این قطعنامه‌ها هم دستاورد چندانی در کنترل این تسلیحات یا عدم اشاعه آن نداشته است. از این‌رو شفافیت بخشی به این موضوع اهمیت دارد. این مقاله با روش کتابخانه‌ای سعی در توصیف موشک‌های بالستیک و تحلیل مهم‌ترین اسناد حقوق بین‌الملل در این زمینه دارد. پس از مفهوم‌شناسی و بررسی قطعنامه‌های شورای امنیت، سازکارهای چندجانبه بین‌المللی و نمونه

۱. استادیار گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. moosaghazi@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل، گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران (نویسنده مسئول): mohammadghazi91@yahoo.co.in

توافقات دوجانبه، نهایتاً این نتیجه به دست آمده است که عملکرد حقوق بین الملل در کنترل موشک های بالستیک کاملاً بی نتیجه نبوده است. اسناد حقوقی موضوع مطالعه از حیث دیپلماسی عدم اشاعه و توسعه مترقیانه حقوق بین الملل در این زمینه از اهمیت برخوردار است. به طور خاص، توافقات میان روسیه و ایالات متحده امریکا نمونه ایدئالی برای شکل دهی به تلاش های داوطلبانه بین المللی در مذاکرات خلع سلاح یا کنترل تسلیحات به شمار می رود.

واژگان کلیدی: معاهدات، موشک های بالستیک، شورای امنیت، روسیه، ایالات متحده امریکا

مقدمه

حقوق بین الملل، پیش از نام گذاری این عنوان، «حقوق جنگ و صلح»^۱ خوانده می شد (Grotius, 1925). این اصطلاح حکایت از اهمیت مقوله جنگ و به تبع آن تسلیحات و کاربرد آن ها در بنیان حقوق بین الملل دارد. از این رو مقوله تسلیحات و خلع سلاح همواره در کانون توجهات بوده است. در کنوانسیون های ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ لاهه که از اولین معاهدات چندجانبه بین المللی شناخته می شود، مقوله تسلیحات مسئله ای محوری بوده و این حاکی از تجربه طولانی حقوق بین الملل معاهدات در پرداختن به این موضوع است. در منشور ملل متحد نیز به مسئله خلع سلاح تصریح شده است (منشور ملل متحد، ۱۹۴۵: مواد ۱۱ و ۴۷). شاید به علت همین اهمیت مسئله، کمیته اول مجمع عمومی سازمان ملل با عنوان خلع سلاح و امنیت بین المللی نام گذاری شده است.^۲

امروزه خلع سلاح^۳ یکی از شاخه های حقوق بین الملل به شمار می رود، که تولید، انباشت و انتقال تسلیحات را ممنوع یا قاعده مند می سازد. تعریف دقیقی از عبارت خلع سلاح در حقوق بین الملل وجود ندارد اما می توان آن را به طور کلی کاهش، از بین بردن یا از اختیار نیروهای مسلح خارج کردن برخی از تسلیحات دولت ها دانست. در حوزه حقوق بین الملل تسلیحات،^۴ حقوق خلع سلاح به معاهدات و اقداماتی اشاره دارد که تولید، انباشت و انتقال تسلیحات را ممنوع یا محدود می سازد (Weapons Law)

۱. De jure belli ac pacis libri tres

۲. Disarmament and International Security (First Committee).

۳. Disarmament

۴. International Weapons Law

(Encyclopedia, 2013). این شاخه از حقوق بین‌الملل به طیف گسترده‌ای از مباحث چون تسلیحات کشتار جمعی، موشک‌های بالستیک و همچنین ملاحظات حقوق بشر دوستانه می‌پردازد.

با توجه به اهمیت مقوله تسلیحات و به‌ویژه موشک‌های بالستیک به‌منزله نوع مناقشه‌برانگیز تسلیحات، در جریان فرایندهای سیاسی و حقوقی بین‌المللی معاصر، ارائه تعریفی دقیق از این تسلیحات و همچنین شناخت اسناد حقوقی بین‌المللی که مستقیماً ناظر بر کاربرد یا ساخت این تسلیحات است اهمیت می‌یابد؛ زیرا ممکن است بسیاری از مقررات ذیل اسناد حقوق بشری یا مشخصاً مقررات معاهده‌ای و عرفی حقوق بشر دوستانه را مستقیم و غیر مستقیم حاکم بر ساخت، نگهداری یا کاربرد این‌گونه تسلیحات دانست، اما شناخت اسناد بین‌المللی که مستقیماً ناظر بر این مقوله است ضرورت دارد. چنین درکی مسئولان و سیاست‌مداران را در جهت مشارکت دولت جمهوری اسلامی و دیگر دولت‌ها برای شکل‌گیری و پیشبرد همکاری‌های حقوقی و سیاسی بین‌المللی در کنترل و قاعده‌مندسازی این موضوعات حقوق بین‌الملل تسلیحات یاری خواهد کرد؛ زیرا مسئولان دخیل در امر مذاکرات راجع به موشک‌های بالستیک باید ضرورتاً شناخت کلی از تاریخچه و چارچوب تلاش‌های حقوقی جامعه بین‌المللی درباره این موضوع داشته باشند؛ خصوصاً این‌که دولت‌های غربی همواره آزمایش موشک‌های بالستیک توسط ایران را محکوم کرده یا از آن انتقاد کرده‌اند که از آن جمله می‌توان به بیانیه وزارت امور خارجه بریتانیا در دسامبر سال ۲۰۲۱، در مذمت آزمایش موشک‌های بالستیک از سوی ایران اشاره داشت که آن را در مغایرت با قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت دانسته است (Foreign, Commonwealth & Development Office, 2021).

مقاله پیش‌رو با روش کتابخانه‌ای و به شیوه توصیفی - تحلیلی به دنبال ارائه پاسخ به این سؤال است که موشک‌های بالستیک چیست و مقررات بین‌المللی ناظر بر این تسلیحات کدام است؟ در این مقاله، پس از ارائه مفهوم‌شناسی و جایگاه نظری موشک‌های بالستیک، تحلیل موضوع بر اساس دسته‌بندی اسناد و مقررات بین‌المللی در سه دسته قطعنامه‌های شورای امنیت، سازکارهای چندجانبه بین‌المللی و سازکارهای دوجانبه بین‌المللی ارائه شده است. در نهایت این نتیجه به‌دست آمده است که تا کنون کارآمدی

سازکارهای دو و چندجانبه بین‌المللی در کنترل و قاعده‌مندسازی تولید، نگاه‌داری و کاربرد موشک‌های بالستیک بیش از قطعنامه‌های شورای امنیت بوده است. لذا دول دیگر، از جمله جمهوری اسلامی نیز ممکن است امضای سازکارهای بین‌المللی چندجانبه، یا مذاکره و تدوین احتمالی اسناد دوجانبه را از حیث حقوقی و سیاسی امکان‌سنجی و فرآوری کنند.

مفهوم‌شناسی

اساساً می‌توان موشک‌ها را از انواع راکت‌ها دانست. راکت وسیله پرنده‌ای است که در ابتدا به سوی یک هدف نشانه‌رو می‌شود و پس از شلیک هیچ‌گونه کنترلی بر روی آن وجود ندارد و موتور آن فقط یک سیستم جلوبرنده است. در قیاس راکت با موشک توجه به این نکته ضروری است که موشک‌ها در تمامی یا قسمتی از مسیر حرکت خود به صورت‌های مختلف قابل کنترل‌اند. موشک‌ها به سه دسته کلی تقسیم می‌شوند: ماهواره‌بر، تحقیقاتی و جنگی. موشک‌های حمل‌کننده ماهواره برای حمل ماهواره و محموله‌های فضایی و قراردادن آن‌ها در مدارات مختلف به کار می‌روند. موشک‌های تحقیقاتی برای انجام مأموریت‌های تحقیقاتی مانند هواشناسی یا زمین‌شناسی کاربرد دارند. موشک‌های جنگی خود به پنج دسته کلی تقسیم می‌شوند: ۱. موشک‌های بالستیک که با بردهای مختلف از موشک‌های برد کوتاه تا موشک‌های قاره‌پیما طراحی شده‌اند. علت نام‌گذاری این موشک‌ها مسیری است که به صورت منحنی و در قالب مکانیک پرتابه‌ای طی می‌کنند؛ ۲. موشک‌های کروز که از باله‌ها و نیروهای آیرودینامیکی برای کنترل وضعیت خود استفاده می‌کنند؛ ۳. موشک‌های پدافند هوایی؛ ۴. موشک‌های ضد زره؛ ۵. موشک‌های دوزیست (موشک‌های شلیک‌شونده به زیر سطح دریا یا از داخل آب) (خادم حسینی، ۱۳۸۶، ص ۱۰۶-۱۰۸).

موشک‌های بالستیک سیر پروازی منحنی را برای ارسال کلاهک جنگی به هدف از پیش تعیین‌شده خود طی می‌کنند. این موشک‌ها، برخلاف موشک‌های کروز، فقط در طول مدت زمان نسبتاً کوتاهی از پرواز هدایت می‌شوند و قسمت عمده مسیر را بدون نیروی رانش و با استفاده از قدرت جاذبه زمین طی می‌کنند. برخی از این موشک‌ها از جو زمین نیز خارج می‌شوند ولی موشک‌های بالستیک با برد کوتاه‌تر، در داخل جو زمین

حرکت می‌کنند. اولین موشک بالستیک موشک آ چهار (A-4) بود. این موشک را که معمولاً به نام موشک وی دو (V2) شناخته می‌شود در دهه ۱۹۳۰ و ۱۹۴۰ آلمان نازی طراحی کرد و توسعه داد. اولین شلیک موفق این موشک در سوم اکتبر ۱۹۴۲ انجام شد و در ششم سپتامبر ۱۹۴۴ به صورت عملیاتی علیه پاریس به کار گرفته شد. دو روز بعد، از این موشک در حمله علیه لندن استفاده شد و تا پایان جنگ جهانی دوم در ماه مه ۱۹۴۵ بالغ بر سه هزار موشک وی دو شلیک شد (Britannica, 2021).

موشک‌های بالستیک از لحاظ برد و کاربرد بسیار متفاوت‌اند و اغلب بر مبنای بردشان تقسیم‌بندی می‌شوند. در یک تقسیم‌بندی رایج، موشک بالستیک به پنج دسته کلی تقسیم می‌شود: ۱. موشک بالستیک برد کوتاه با برد کمتر از ۱۰۰۰ کیلومتر؛^۱ ۲. موشک بالستیک برد متوسط با برد بین ۱۰۰۰ تا ۲۵۰۰ کیلومتر؛^۲ ۳. موشک‌های بالستیک میان‌برد با برد بین ۲۵۰۰ تا ۵۵۰۰ کیلومتر؛^۳ ۴. موشک‌های بالستیک قاره‌پیما^۴ با برد بیشتر از ۵۵۰۰ کیلومتر؛ ۵. موشک‌های بالستیک زیردریایی.^۵

امروزه در خصوص جنبه‌های گوناگون کنترل، محدودیت و منع استفاده، تولید یا انباشت موشک‌ها، در عرصه بین‌المللی شاهد گستره‌ای از قطعنامه‌های مجمع عمومی سازمان ملل و شورای امنیت هستیم. قطعنامه‌های شورای امنیت غالباً ناظر به رفتارهای کشورهایی چون کره شمالی و ایران در این خصوص بوده است. چندین قطعنامه در مجمع عمومی سازمان ملل متحد نیز به تصویب رسیده که مستقیم یا غیرمستقیم به مقوله موشک‌ها یا کنترل تسلیحات پرداخته است (United Nations, 2021). از طرفی مجموعه‌ای از سازکارهای چندجانبه میان دولت‌ها شکل گرفته است که عمدتاً ماهیت داوطلبانه دارد و البته پایبندی بسیاری از دولت‌ها را به همراه آورده است. همچنین معاهدات دوجانبه میان ایالات متحده آمریکا و شوروی از بارزترین الگوهای حقوقی سخت در شکل‌دهی به حقوق بین‌الملل حاکم بر موشک‌های بالستیک به‌شمار می‌رود. در ادامه نمونه‌های برجسته‌ای از این اسناد بررسی خواهد شد.

-
1. Short-Range Ballistic Missiles (SRBM)
 2. Medium- Range Ballistic Missiles (MRBM).
 3. Intermediate-Range Ballistic Missiles (IRBM).
 4. Intercontinental Ballistic Missiles (ICBM).
 5. Submarine-Launched Ballistic Missiles (SLBM).

۱. قطعنامه‌های شورای امنیت

شورای امنیت سازمان ملل متحد تاکنون بیش از بیست قطعنامه علیه کره شمالی صادر کرده است که از این میان قریب به نه قطعنامه با ماهیت تحریمی و علیه فعالیت‌های هسته‌ای و موشکی این کشور بوده است (Arms Control Association, 2022). چهار مورد از این قطعنامه‌ها مشخصاً درخصوص آزمایش موشکی از جمله موشک‌های بالستیک صادر شده است. مسلماً این قطعنامه‌ها از منابع مطرح در حوزه حقوق کنترل موشک‌های بالستیک به‌شمار می‌روند (Security Council Report, 2021).

تاکنون قریب به پانزده قطعنامه از سوی شورای امنیت سازمان ملل درخصوص ایران صادر شده است. عمده این قطعنامه‌ها درباره مسئله هسته‌ای و همچنین اشغال ایران از سوی شوروی در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم است. هفت قطعنامه، از جمله قطعنامه‌های شماره ۱۷۳۷، ۱۷۴۷، ۱۸۰۳ و ۱۹۲۹، محدودیت‌هایی در حوزه تحریم‌های تجهیزات نظامی و نسبت به انتقال و صادرات قطعات یا فناوری‌های مرتبط با برنامه‌های موشکی به کشورمان و همچنین منع کشورمان از اعمال فعالیت مرتبط با موشک‌های بالستیک مقرر داشته است (United Nations Security Council, 2021). البته در پاراگراف سوم ضمیمه دوم قطعنامه ۲۲۳۱ نیز از کشورمان خواسته شده است که فعالیت‌های مرتبط با موشک‌های بالستیک که قابلیت حمل کلاهک هسته‌ای دارند، از جمله پرتاب موشک‌های با چنین قابلیت‌هایی را متوقف کند. همچنین، ذیل پاراگراف چهارم همین ضمیمه، ایران موظف شده است که فناوری و تسهیلات مزبور در این پاراگراف را برای توسعه سیستم‌های حمل سلاح‌های هسته‌ای به کار نبرد (United Nations Security Council, 2015). به‌موجب همین مقررات، محدودیت‌های مذکور تا هشت سال پس از پذیرش برجام یا تا زمانی که آژانس بین‌المللی انرژی هسته‌ای گزارشی که نتیجه جامع دیگری را تأیید کند - هرکدام، نزدیک‌تر باشد - پابرجا خواهد بود (Gladstone, 2017). این مصوبات نیز قطعاً بخشی از مقررات حقوقی بین‌المللی درباره قواعد حاکم بر موشک‌های بالستیک را تشکیل می‌دهد.^۱ این قطعنامه محور بسیاری از مسائل حقوقی و

۱. Under the Security_Council_resolution (2231) which endorsed the Iran nuclear deal, Iran is called upon "not to undertake any activity related to ballistic missiles designed to be capable of delivering nuclear weapons, including launches using such ballistic missile technology."

سیاسی بین‌المللی بوده است؛ برای مثال، در بیانیه عمومی اجلاس رژیم کنترل فناوری موشکی (MTCR)^۱ در سال ۲۰۲۱ در سوچی نیز شرکت‌کنندگان نگرانی‌های خود در این خصوص را ابراز داشتند و ادامهٔ تعهد جامعهٔ بین‌المللی به اجرای مفاد قطعنامهٔ ۲۲۳۱ را یادآور شدند (Murphy, 2021, p. 10).

۲. سازکارهای چندجانبهٔ بین‌المللی

۲-۱. رژیم کنترل فناوری موشکی (MTCR)

رژیم کنترل فناوری موشکی یکی از رژیم‌های چندجانبهٔ کنترل تسلیحات است که در سال ۱۹۸۷ از سوی کشورهای گروه هفت ایجاد شد. موضوع این رژیم سیستم‌های پرتاب سلاح‌های کشتار جمعی اعم از موشک و پهپاد و فناوری‌های مرتبط با آن است و هدف آن منع صدور موشک‌های بالستیک، کروز، اتمی و تجهیزات مرتبط به‌منظور عدم اشاعهٔ صنایع موشکی و فناوری‌های مربوط به آن است. این رژیم غیررسمی، غیرالزام‌آور و داوطلبانه است که اکنون حدود ۳۵ کشور عمدتاً اروپایی و امریکایی به عضویت آن درآمده‌اند. البته برخی دولت‌ها نیز پیروی داوطلبانه از این سازکار را اعلام کرده‌اند. این رژیم سعی در جلوگیری از اشاعهٔ موشک‌ها و فناوری پرنده‌های بدون سرنشین با قابلیت حمل بیش از پانصد کیلوگرم برای مسافت بیش از سیصد کیلومتر دارد (Nuclear Threat Initiative, 2021).

این رژیم، با وجود داوطلبانه‌بودن، موفقیت‌هایی نیز داشته است و بر این اساس برخی دولت‌ها اعم از آرژانتین، عراق، مصر، برزیل و افریقای جنوبی، تمام یا بخشی از برنامه‌های موشکی و فضایی خود را کنار گذاشته یا تعلیق کردند. برخی کشورها همچون رومانی و اسلواکی نیز اعلام کرده‌اند که با وجود عضویت‌نداشتن در این رژیم از مقررات آن پیروی خواهند کرد. این رژیم دستاوردهای مهمی تا کنون به بار آورده که دستورالعمل رفتاری موشکی لاهه یکی از این موارد است. از طرفی انتقادات گسترده‌ای نیز به این نظام وارد است؛ برای مثال، غیرالزام‌آور بودن آن، فقدان سیستم نظارتی درون رژیم، و تعریف‌های غیرتخصصی از موشک‌ها و پرنده‌های موضوع رژیم در زمرهٔ این انتقادات است. البته ایران تا کنون به عضویت این رژیم در نیامده است (پورآخوندی و عباسی،

۱. Missile Technology Control Regime (MTCR).

۱۳۹۶، ص ۱۶۶-۱۷۳). رویکرد کلی این رژیم مقابله با اشاعه موشک است که با رویکرد شفاف‌سازی و اعتمادسازی در قالب دستورالعمل لاهه تکمیل شده است.

۲-۲. دستورالعمل رفتاری لاهه علیه اشاعه موشک‌های بالستیک ۱

دستورالعمل رفتاری لاهه اولین تلاش بین‌المللی برای ایجاد هنجاری بین‌المللی برای مقابله با اشاعه موشک، متناسب با شرایط جدید بود. این دستورالعمل معاهده نیست، بلکه فقط هنجار رفتاری و چارچوب همکاری به‌منظور مقابله با اشاعه موشک است. البته این سند الزام به ممنوعیت ساخت موشک‌های بالستیک ندارد (Arms Control Association, 2021). به دنبال شکل‌گیری رژیم کنترل فناوری موشک که عمدتاً عرضه‌محور بود، اعضای رژیم شروع به بررسی ابزار جامع‌تری برای مقابله با چالش اشاعه موشک از منظر تقاضا پرداختند که به تدوین دستورالعمل لاهه در سال ۲۰۰۲ منجر شد (پوراخوندی و عباسی، ۱۳۹۶، ص ۱۷۰). امروزه ۱۴۰ کشور آن را امضا کرده‌اند و مجمع عمومی سازمان ملل نیز قطعنامه‌هایی در تأیید این دستورالعمل صادر کرده است. این دستورالعمل مکمل رژیم کنترل فناوری موشکی و نه جایگزین آن شناخته می‌شود. کشورمان ایران البته این دستورالعمل را تاکنون امضا نکرده است (U. S. Department of Stats, 2021).

این دستورالعمل رویکرد هنجارسازی برای هدایت دیپلماسی عدم اشاعه را پیش می‌گیرد و در صدد ایجاد هنجار اخلاقی و قواعد مسیر است، به نحوی که تملک و استفاده از موشک بالستیک غیرقابل پذیرش شود. همچنین این دستورالعمل رفتاری در صدد ایجاد هنجار قوی برای جلوگیری از اشاعه موشک بالستیک با قابلیت حمل سلاح‌های کشتار جمعی است تا از این طریق هنجاری ایجاد شود که موشک بالستیک را تابو تلقی کند. تمرکز دستورالعمل بر شفافیت و اعتمادسازی است و دولت‌ها برای عضویت باید اقدامات کلیدی انجام دهند؛ از جمله این که: ۱. از موافقت‌نامه فضایی شامل معاهده فضای ماورای جو، معاهده مسئولیت بین‌المللی خسارات وارد بر اشیای فضایی و معاهده ثبت اشیای فضایی را تأیید کنند یا به آن ملحق شوند. ۲. از اشاعه موشک‌های بالستیک قابل پرتاب سلاح‌های کشتار جمعی جلوگیری کنند. ۳. حداکثر محدودیت بر

۱. International Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCOC).

توسعه، آزمایش و استقرار موشک‌های بالستیک قادر به پرتاب سلاح کشتار جمعی اعمال کنند. ۴. حداکثر هوشیاری را نسبت به برنامه پرتاب فضایی کشورها به عمل آورند. ۵. سیاست‌های سالانه موشکی را اعلام کنند. ۶. سیاست‌های پرتاب موشکی را سالانه اعلام کنند و همچنین به تبادل اطلاعات قبل از پرتاب فضایی یا آزمایش موشکی بپردازند. این دستورالعمل نیز ماهیت غیرالزام‌آور و داوطلبانه دارد که همین موضوع موجب برخی انتقادات شده است (پوراخوندی و عباسی، ۱۳۹۶، ص ۱۶۶-۱۷۳).

۳. سازکارهای دوجانبه بین‌المللی

مصادیق بارز سازکارهای دوجانبه در کنترل موشک‌های بالستیک عمدتاً در قالب روابط شوروی سابق (و سپس روسیه) با ایالات متحده تجلی یافته است. در جریان جنگ سرد، دو کشور اتحاد جماهیر شوروی و ایالات متحده و متحدانشان نیروها و تسلیحات نظامی خود را به شکل رقابتی، از حیث کیفیت و کمیت توسعه می‌دادند. این روند به مسابقه تسلیحاتی بین‌المللی منجر شد (Mahnken, 2016, p.135-136). با ادامه این روند و آگاهی از تبعات و هزینه‌های گزاف این رقابت‌ها، چهار پاسبان^۱ و در رأس آن‌ها ایالات متحده و شوروی تلاش‌هایی برای کنترل رقابت تسلیحاتی و خلع سلاح کردند که بسیاری از آن‌ها با شکست روبه‌رو شد. نهایتاً گفت‌وگوهای راهبردی محدودسازی تسلیحات میان دو کشور آغاز شد.^۲ این مذاکرات منجر به تهیه و تدوین چندی از موافقت‌نامه‌ها و اسناد دوجانبه از جمله: ۱. پیمان موشک‌های ضد بالستیک (ABM Treaty)،^۳ ۲. توافق موقت اعمال برخی محدودیت‌ها بر تسلیحات تهاجمی راهبردی (SALT I)،^۴ ۳. معاهده محدودیت تسلیحات تهاجمی راهبردی (SALT II)^۵ و ۴. توافق ولادی وستوک^۶ و شد.

۱. The Four Policemen.

۲. Strategic Arms Limitation Talks (SALT). SALT I (November 1969 to January 1972), and SALT II (September 1972 to January 1979).

۳. Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missiles Systems (ABM Treaty) (1972-2002).

۴. Interim Agreement Between The United States Of America And The Union Soviet Socialist Republics On Certain Measures With Respect To The Limitation Of Strategic Offensive Arms (SALT I) (signed 26 May 1972).

۵. Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Strategic Offensive Arms (SALT II) (signed 18 June 1979).

۶. Vladivostok Agreement (signed 24 November 1974).

۳-۱. پیمان موشک‌های ضد بالستیک بین ایالات متحده آمریکا و شوروی (ABM

(Treaty)

این پیمان از معدود معاهدات بین‌المللی در زمینه موشک‌های بالستیک و موشک‌های ضد بالستیک است که در سال ۱۹۷۲ بین ایالات متحده آمریکا و شوروی سابق منعقد شد. این پیمان با این هدف به امضا درآمد که مسابقه تسلیحاتی میان دو کشور را کاهش دهد. در واقع طرفین مدعی بودند که محدودسازی سیستم‌های دفاعی منجر خواهد شد که نیاز کمتری به ساخت تسلیحات احساس شود؛ زیرا در بسیاری از مواقع تولید تسلیحات به علت لزوم فائق آمدن بر سیستم‌های ضد موشکی دشمن است. بر این اساس طرفین متعهد شدند که حداکثر دو سایت زمینی ثابت دفاع موشکی با فقط صد سیستم رهگیری داشته باشند. البته ایالات متحده، فقط چند سال پس از امضای این معاهده، سیستم‌های ضد بالستیک موضوع معاهده را به دلایل اقتصادی تعطیل کرد. این معاهده حدود سی سال میان شوروی سابق و پس از آن، میان چهار کشور استقلال یافته از شوروی و آمریکا پابرجا ماند تا سال ۲۰۰۲ که ایالات متحده از آن خارج شد (Arms Control Association, 2020). اگرچه این معاهده برای بازه زمانی نامحدودی تعریف شده بود، حق اختیاری خروج از معاهده را در موارد تغییر مواضع راهبردی و زمانی که باقی ماندن بر این تعهدات را برخلاف منافع خود قلمداد کنند به هریک از طرفین اعطا می‌کرد.^۱ گفتنی است خروج ایالات متحده از این معاهده نیز بر همین اساس بود (Croddy et al., 2005, p. 346).

۳-۲. توافق موقت اعمال برخی محدودیت‌ها بر تسلیحات تهاجمی راهبردی (SALT I)

این توافق برای مدت پنج سال بود و در کنار پیمان موشک‌های ضد بالستیک به امضا رسید. به موجب آن باید تعداد سیستم‌های راهبردی پرتاب موشک‌های بالستیک افزایش نیابد و نیز افزایش تعداد موشک‌های بالستیک زیردریایی فقط زمانی مجاز بود که به همان میزان از تعداد موشک‌های زیردریایی و موشک‌های بالستیک قاره‌پیما از رده خارج شده

۱. ABM Treaty, art XV.

باشد.^۱ همچنین مقرر شد که حداکثر تعداد زیردریایی‌های فعال با قابلیت پرتاب موشک‌های بالستیک برای تمامی اعضای ناتو محدود به پنجاه عدد باشد و این کشورها مجموعاً هشتصد سیستم پرتاب موشک‌های بالستیک زیردریایی داشته باشند (بیانیه‌های راجع به توافق موقت اعمال برخی محدودیت‌ها بر تسلیحات تهاجمی راهبردی، ۱۹۷۲).^۲ البته ادعا شده است که این توافق در کاهش تعداد موشک‌های قاره‌پیمای شوروی موفقیت نداشته و در واقع با شکست روبه‌رو شده است (US National Missile Defense Policy (And The Anti-Ballistic Missile Treaty, 2001: 163).

۳-۳. معاهده محدودیت تسلیحات تهاجمی راهبردی (SALT II)

این معاهده توسعه برنامه‌های موشکی جدید را محدود می‌ساخت. همچنین به موجب آن طرفین متعهد می‌شدند که از اول ژانویه سال ۱۹۸۱ تسلیحات تهاجمی راهبردی خود اعم از سیستم‌های پرتاب‌کننده موشک‌های بالستیک قاره‌پیمای، پرتاب‌کننده‌های موشک‌های بالستیک زیردریایی و موشک‌های بالستیک هوا به زمین را مجموعاً به حداکثر ۲۲۵۰ عدد کاهش دهند.^۳ اگرچه این معاهده به امضای طرفین رسیده بود، ایالات متحده از تصویب آن در واکنش به جنگ شوروی در افغانستان خودداری کرد و در مقابل شوروی نیز آن را تصویب نکرد. نهایتاً این معاهده در سال ۱۹۸۵ خاتمه یافت. معاهدات سالت اگرچه دیگر تمدید نشد، شکل‌گیری توافقات جدیدتری میان آمریکا و روسیه در این زمینه و حوزه‌های تسلیحاتی مرتبط را تمهید کرد. به‌طور مشخص، معاهدات کاهش تسلیحات تهاجمی راهبردی^۴ که ناظر بر محدودیت کلاهک‌های هسته‌ای و انواع موشک‌های بالستیک بود (Dhingra & Kataria, 2022, 5-9).

۳-۴. معاهده منع موشک‌های هسته‌ای میان‌برد و اشنگتن ۵

۱. SALT I, 1972: art III

۲. Agreed Statements, Common Understandings, And Unilateral Statements Regarding The Interim Agreement Between The United States Of America And The Union Soviet Socialist Republics On Certain Measures With Respect To The Limitation Of Strategic Offensive Arms (signed 26 May 1972)

۳. SALT II, 1979: art. III

۴. Treaty Between The United States Of America And The Union Of Socialist Soviet Republics On Further Reduction And Limitation Of Strategic Offensive Arms (START I) (1994-2009). Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Strategic Offensive Reductions (START II) (2000-2002). Treaty between the United States of America and the Russian Federation on Strategic Offensive Reductions (SORT) (2003-2011).

۵. Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty (INF), 1987.

توافق دیگری که میان طرفین به امضا رسید، توافق واشنگتن درباره نابودی تمامی موشک های معمولی و هسته ای با مسافت ۵۰۰ تا ۵۵۰۰ کیلومتر و پرتاب کننده های آنها بود. به موجب این پیمان، حدود ۲۶۹۲ موشک از بین برده شد. این پیمان منحصر به فرد شناخته می شود که نه تنها کلاهک های هسته ای، که دو نوع از موشک های بالستیک نیز به موجب آن از رده خارج شده اند؛ اگرچه این پیمان فقط در سال ۱۹۹۱ به خنثی سازی موشک ها انجامید و نهایتاً ایالات متحده در آگوست سال ۲۰۱۹ رسماً از این معاهده خارج شد (Arms Control Association, 2019). اما این معاهده را می توان، در زمینه خلع سلاح، الگوی حقوقی و سیاسی منحصر به فردی برای دولت ها در جهت همکاری و اعتماد سازی در قرن بیست و یکم دانست.

۳-۵. معاهده کاهش مضاعف و محدودیت تسلیحات تهاجمی راهبردی (NEW

(START)

این معاهده از ثمرات مجموعه گفت و گوهای راهبردی محدود سازی تسلیحات است که از سال ۱۹۷۲ آغاز شد و پس از معاهدات سالت یک و دو، به تدوین معاهدات استارت یک و دو منجر شد. اکنون، این تنها توافق کنترل و محدودیت تسلیحات هسته ای است که میان ایالات متحده و روسیه لازم الرعایه است و به کنترل موشک های بالستیک، نه ه مستقل، بلکه در پرتو مقوله کلاهک های هسته ای می پردازد. این معاهده، از جمله به متعاهدین، تا هفت سال از تاریخ لازم الاجرا شدن فرصت داده است که حداکثر کلاهک های هسته ای مستقر بر موشک های بالستیک قاره پیما، زیر دریایی و کلاهک های آماده برای استفاده بمب افکن های سنگین^۲ را به ۱۵۵۰ کلاهک کاهش دهند. همچنین موشک های زرادخانه های خود را به حداکثر ۷۰۰ موشک بالستیک قاره پیما، موشک های بالستیک زیر دریایی مستقر و بمب افکن های سنگین مجهز به تسلیحات هسته ای آماده تقلیل دهند. به موجب این معاهده، مجموع سیستم های پرتاب کننده موشک های بالستیک قاره پیما و زیر دریایی و بمب افکن های سنگین نیز نباید فراتر از ۸۰۰ فرزند باشد.^۳ این

۱. Treaty between The United States of America and the Russian Federation on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (New START) (signed 08 April 2010, entered into force 05 February 2011).

۲. Heavy Bombers.

۳. NEW START, 2010: art II

معاهده همچنین مقررات متعددی را درباره لزوم تبادل اطلاعات میان طرفین پیش‌بینی کرده است.^۱

شایان ذکر است که دول متعاقد در فوریه ۲۰۱۸ به اهداف این معاهده دست یافتند و نیز تا زمان اختتام آن موظف به رعایت این محدودیت‌ها هستند (Sables, 2021). این معاهده دارای اعتبار ده‌ساله بود و در سال ۲۰۲۱، به پیشنهاد امریکا و با موافقت رئیس‌جمهور روسیه، ولادیمیر پوتین، برای پنج سال دیگر تمدید شد (Congressional Research Service, 2022, p. 1). این سند همکاری الگوی موفقی از التزام و تعهد دول متمدن در روند کنترل و کاهش تسلیحات و موشک‌های بالستیک ارائه می‌دهد. این معاهده و سازکارهای پیشین به اندازه‌ای موفق بوده است که دولت ایالات متحده از برخی دیگر از کشورها نیز برای مشارکت در جریان مذاکرات کنترل تسلیحات میان روسیه و ایالات متحده دعوت کند (Congressional Research Service, 2022, p. 56).

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

مقررات حقوقی بین‌المللی حاکم بر مقوله تولید، انتقال و استفاده از موشک‌های بالستیک همچون بسیاری دیگر از حوزه‌ها دارای خلأ حقوقی و قراردادی است. در حقیقت عمده دستورات عملی و رژیم‌های مذکور با هدف توسعه حقوق بین‌الملل در این حوزه شکل گرفته است، اما عمدتاً ماهیت نرم و غیر الزام‌آور دارند. از این رو در موارد متعدد توسل به سازکار امنیتی و الزام‌آور از طریق شورای امنیت سازمان ملل ضروری نموده است. البته جامعه جهانی به سمت افزایش ترتیبات بین‌المللی در قاعده‌مهندسازی این عرصه گام برداشته است؛ اما گسترش معاهدات دو و چندجانبه با نظارت دقیق بین‌المللی ضروری می‌نماید. با مطالعه مختصر معاهدات مربوط به موشک‌های بالستیک می‌توان به مشی دولتهایی چون امریکا و روسیه در مذاکره حول این محور پی برد. در حقیقت این دو دولت که برای سالیان متمادی رقبای بین‌المللی‌اند، از چندین دهه گذشته، مذاکره درباره کنترل تسلیحات را رسالت بین‌المللی خود تلقی نموده‌اند. روندی که البته به تهیه و تصویب معاهداتی در این خصوص نیز منجر شده است. گفتنی است این مذاکرات، با توجه به جایگاه دو کشور در عرصه بین‌المللی به نوان اعضای دائم شورای امنیت و همچنین رهبران دو بلوک شرق

۱. NEW START, 2010: arts VII-IX

و غرب، طبیعتاً ماهیت داوطلبانه داشته است. البته این ویژگی مذاکرات و توافقات میان شوروی سابق و ایالات متحده لزوماً به معنای نفی اختیار و حق دولت‌های درحال توسعه چون ایران، نسبت به عدم ورود به فرایند مذاکراتی مشابه نیست.

نکته شایان توجه و حائز اهمیت درخصوص معاهدات دوجانبه آمریکا و شوروی این است که این معاهدات تا اوایل قرن ۲۱ ادامه داشته و پس از فروپاشی شوروی نیز دولت روسیه تعهدات دولت شوروی را پذیرفته و به آن‌ها ملتزم بوده است. این نشان از حسن نیت حاکم بر سیاست خارجی دولت روسیه در این خصوص دارد؛ زیرا در بسیاری از موارد دولت‌ها درخصوص مقوله جانشینی اختلافاتی دارند و از التزام به تعهدات بین‌المللی دولت پیشین خود سرباز می‌زنند.

با توجه به مدل امریکایی-شوروی معاهده موشک‌های ضد بالستیک و اختیار دول متعهد در خروج از آن به صلاح‌دید خود، ایجاد سازکارهای معاهده‌ای به منظور احراز مشروعیت استدلال برای خروج از معاهده مطلوب می‌نماید. البته شرط داوری نیز می‌تواند به همان میزان مفید باشد؛ زیرا با درج چنین سازکارهایی، دولت‌های متعهد در اتخاذ تصمیمات خودسرانه یا غیرضروری برای خروج از چنین معاهداتی با محدودیت بیشتر روبه‌رو خواهند شد و به دلایل قانع‌کننده‌تری نیاز خواهند داشت. این شیوه حقوقی خواهد توانست ماهیت نرم و غیر الزام‌آور این گونه معاهدات کنترل تسلیحات را تا حدی الزام‌آور و سخت سازد.

به هر حال، عمده سازکارهای چندجانبه فعلی ماهیت غیر الزام‌آور دارد. سازکارهای دوجانبه نیز عمدتاً داوطلبانه و محدود به توافقات متقابل است و در این عرصه نیز تاکنون ابرقدرت‌ها بوده‌اند که گوی سبقت را در روند بین‌المللی کاهش و کنترل موشک‌های بالستیک ربوده‌اند. وانگهی این فرصتی حقوقی برای دولت‌های مدعی امنیت و صلح بین‌المللی است که فارغ از حجم زرادخانه‌های خود، در این زمینه طرح‌های پیش‌نویس معاهدات چندجانبه بین‌المللی با ماهیت حقوقی سخت ارائه دهند. برای ایران نیز بررسی اسناد بین‌المللی و خصوصاً دستورالعمل رفتاری لاهه علیه اشاعه موشک‌های بالستیک، که امروزه قریب به ۱۴۰ دولت آن را امضا کرده‌اند، از اهمیت بیشتری برخوردار خواهد بود.

منابع

- پورآخوندی، نادر و عباسی، محمد (۱۳۹۶). «تحول رویکردهای کنترل تسلیحات و مسئله اشاعه موشک‌های بالستیک». فصلنامه سیاست خارجی، دوره ۳۱، شماره ۴، ص ۱۵۱-۱۸۰.
- خادم حسینی، احمد (۱۳۸۶). «موشک‌های بالستیک». فصلنامه علوم و فنون نظامی، دوره ۴، شماره ۸، ص ۱۰۵-۱۱۳.
- Arms Control Association (4 December 2021). "International Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (ICOC)". <<https://www.armscontrol.org/treaties/international-code-of-conduct-against-ballistic-missile-proliferation>>.
- Arms Control Association (December 2020). "The Anti-Ballistic Missile (ABM) Treaty at a Glance". <<https://www.armscontrol.org/factsheets/abmtreaty>>.
- Arms Control Association (August 2019). "The Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty at a Glance". <<https://www.armscontrol.org/factsheets/INFtreaty>>.
- Arms Control Association (January 2022). "U.N. Security Council Resolutions on North Korea". <<https://www.armscontrol.org/factsheets/UN-Security-Council-Resolutions-on-North-Korea>>.
- Britannica (27 April 2021). "V-2 rocket". Encyclopedia Britannica <<https://www.britannica.com/technology/V-2-rocket>>.
- U. S. Department of State (4 December 2021). "Hague Code of Conduct Against Ballistic Missile Proliferation (HCOC)". Bureau of International Security and Nonproliferation. <<https://www.state.gov/hague-code-of-conduct-against-ballistic-missile-proliferation-hcoc/>>.
- Congressional Research Service (CRS) (2022). *The New START Treaty: Central Limits and Key Provisions*, U.S. Congressional Research Service.

- Croddy, E. A., Wirtz, J. J., & Larsen, J. A. (2005). *Weapons of Mass Destruction: An Encyclopedia of Worldwide Policy, Technology, and History*. U.S., ABC-CLIO.
- Dhingra, I. C., & Kataria, S. (2022). *End of 'The End of Cold War'*. U.K.: Routledge.
- Foreign, Commonwealth & Development Office (2021). "U.K. Condemns Iran's Use of Ballistic Missiles: FCDO Statement". <<https://www.gov.uk/government/news/uk-condemns-irans-use-of-ballistic-missiles-fcdo-statement>>. (24 December 2021).
- Gladstone, R. (2 August 2017). "Now the U.S. Has Company in Raising Pressure on Iran Over Missile". *The New York Times*. <<https://www.nytimes.com/2017/08/02/world/middleeast/iran-missiles-nuclear-sanctions-united-nations.html>>.
- Grotius, H. (1925). *De jure belli ac pacis libri tres: The translation*. UK, Clarendon Press.
- Murphy, B. (26 October 2021). "Public Statement from the Plenary Meeting of the Missile Technology Control Regime Sochi, 8 October 2021". *MTCR* <<https://mtcr.info/public-statement-from-the-plenary-meeting-of-the-missile-technology-control-regime-sochi-8-october-2021/>>.
- Mahnken, T. (2016). "Introduction". in *Arms Races in International Politics: From the Nineteenth to the Twenty-First Century*, T. Mahnken, J. Maiolo, & D. Stevenson (eds.), Oxford, Oxford University Press, 135-140.
- Nuclear Threat Initiative (4 December 2021). "Missile Technology Control Regime (MTCR)". <<https://www.nti.org/education-center/treaties-and-regimes/missile-technology-control-regime-mtcr/>>.
- Sables, T. (19 July 2021). "New START Treaty: Russia's Nuclear Pact With The U.S. Explained". *Forces* <<https://www.forces.net/news/new-start-treaty-russias-nuclear-pact-us-explained>>.

United Nations Security Council (20 July 2015). "Resolution 2231".
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/225/27/PDF/N1522527.pdf?OpenElement>

United Nations Security Council (4 December 2021). "U.N. Documents for DPRK (North Korea)". Security Council Report.
<<https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/dprk-north-korea/>>.

United Nations (4 December 2021). "Missiles". Office for Disarmament Affairs. <<https://www.un.org/disarmament/wmd/missiles/>>.

United States. Congress. House. Committee on Government Reform. Subcommittee on National Security, Veterans Affairs, & International Relations. (2001). *National Missile Defense: Test Failures and Technology Development: Hearing Before the Subcommittee on National Security, Veterans Affairs, and International Relations of the Committee on Government Reform, House of Representatives, One Hundred Sixth Congress, Second Session, September 8, 2000*. US Government Printing Office.

Weapons Law Encyclopedia (30 November 2013). "Disarmament".
<<http://www.weaponslaw.org/glossary/disarmament>>

An Overview of International Law Achievements in the Field of Ballistic Missiles Control: Interaction among the Superpowers, an Everlasting Solution

Moosa Akefi Ghaziani,¹ Mohammad Akefi Ghaziani²

Abstract

The use of ballistic missiles remains a controversial issue in international disarmament law. Although many States are producing and exporting such weapons, others, along with the international organisations, claim these weapons to be illegitimate. However, the international law and regulations governing the use of ballistic missiles generally do not appear to have binding force. In fact, there are various soft law international multilateral instruments accompanied by a few bilateral agreements. Although the Security Council resolutions have provided some binding force in this regard, they have not yet yielded the expected results regarding disarmament or non-proliferation of ballistic missiles. Therefore it is essential to clarify this issue from an international law perspective. This article conducts qualitative research to describe ballistic missiles and to analyse the significant international law instruments in this regard. Hence, a conceptology, the Security Council resolutions, the international multilateral arrangements, and the exemplary bilateral agreements are briefly discussed after an introduction. It concludes that these instruments are significant in non-proliferation diplomacy and the progressive development of international law in this field. Particularly the bilateral agreements concluded between Russia and the USA illustrate exemplary patterns in this field and future international efforts in disarmament and arms control negotiations.

Keywords: Treaties, Ballistic missiles, Security Council, Russia, USA.

۱. Assistant Professor, Department of Law, Payame Noor University (PNU), P.O. Box 19395-4697, Tehran, Iran, Email: moosaghazi@yahoo.com ORCID iD: 0000-0001-8884-0773.

۲. PhD student in International Law, Department of International Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran. Email: mohammadghazi91@yahoo.com, ORCID iD: 0000-0002-5923-8684.